

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

Berkes Lilla

A kanadai multikulturalizmus mint sajátos társadalomszervezési politika és módszer.
Létrejötte, alanyi köre, működése és hiányosságai.

című doktori értekezés
tézisei

Témavezető:
Dr. Varga Zs. András tanszékvezető egyetemi tanár

Budapest
2020

Tartalomjegyzék

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása.....	1
II. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása, a kutatás és az anyaggyűjtés módszere	5
III. Új tudományos eredmények rövid összefoglalása	7
IV. A témakörben készült publikációk jegyzéke	13

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

A kultúra, mint egy, minden emberben jelen lévő, annak viselkedését öntudatlanul is befolyásoló, őt a közösség részévé tevő jelenség, összességében, illetve egyes elemein – mint a nyelv, a vallás, a szokások, a szimbólumokon keresztül való kifejeződés – keresztül is, jelentős mértékben történelmi meghatározottságától függően egy adott társadalmon belül összeköt egymással vagy elválaszt egymástól egyes közösségeket. Ebbéli minőségében állami beavatkozás, igazgatás tárgyát képezheti, különösen abban az esetben, ha a közösségeket elválasztó tényezők kapnak nagyobb hangsúlyt. Ebben az esetben ugyanis a különbözőségek olyan konfliktusokat is szülhetnek, amelyeknek már lehet hatása a legfontosabb közügyre, az állam elsődleges céljára, vagyis a társadalmi béke biztosítására. Azon államokban ezért, ahol több, erős kultúra van jelen, a 20. század második felére – felváltva a korábbi asszimilációs, vagy éppen szegregációs megoldásokat – a közösségek közötti szolidaritás megteremtése révén a társadalomhoz és azon keresztül az államhoz való lojalitás biztosítása, egy összetartó társadalom védelme, illetve megvalósítása lett az állami beavatkozás célja. A dolgozat alapvetően ezen helyzet kialakulásával és az ehhez kapcsolódó egyik lehetséges megoldással, a multikulturalizmus politikájával foglalkozik, Kanada vonatkozásában: nemcsak azért, mert elsőként valósították meg az állami multikulturalizmus politikáját, hanem mert a multikulturális megoldásokat tekintve az egyik legfejlettebb eszközrendszerrel rendelkező államról beszélünk.

A dolgozat első nagy szerkezeti egysége a dogmatikai kérdésekre tér ki, elsőként a kultúra fogalmát vizsgálva. A kultúra olyan alapfogalom, amelyet mindenki használ, ugyanakkor nincsen széles körben elfogadott általános definíciója. E két jellemzőjéből fakadóan kézenfekvőnek kínálkozik, hogy pusztán adatként fogadjuk el és ne foglalkozzunk a jelentésével, tartalmával, specifikumaival. A kulturális antropológiai kutatások ugyanakkor mást mutatnak: a kultúra, működésének, az emberi magatartásra gyakorolt komplex hatásának megismerése képessé teheti a döntéshozót annak felismerésére, hogy mely kulturális elemek mentén alakulnak ki konfliktusok, azok hogyan függenek össze egymással, illetve a megoldások alapjául is szolgálhatnak. Megteremthető általa továbbá egy hatékonyabb kultúrák közötti párbeszéd is, mely nemcsak a konfliktusok elsimításának, de a kultúrák, kulturális elemek védelmének alapja is.

A dolgozat ezért rövid áttekintést ad az alapvető kulturális antropológiai műveket alapul véve a kultúra fogalmáról, annak az emberi viselkedésre, illetve az emberi identitásra gyakorolt hatásáról, a társadalom és a kultúra összefüggéséről, összekötve azt az állam előtt

álló dilemmával: minden társadalom megpróbálja megőrizni a meggyőződését és szokásait, nyelvét és vallását, de egy társadalmon belül több kultúra is létezhet, amelyek kihatással vannak a társadalomra, pozitív, vagy negatív módon, az államnak pedig meg kell választania a módszert, amivel erre reagál.

Ez utóbbit tekintve a dolgozat kitér arra, hogy ha az idegen kultúrák megjelenésére adott társadalmi reakció negatív, akkor az milyen, az előítéletességből fakadó cselekedetekben nyilvánul meg, illetve az állam milyen módszerekkel élt az inkluzív, kultúrák békés egymás mellett élését elősegítő társadalom koncepciójának megjelenéséig a különbözőségek kezelésére, különös tekintettel a Milton M. Gordon szociológus által leírt asszimilációs folyamatokra. Az első részt a multikulturalizmus mint ideológiának, árnyalatainak és kritikáinak ismertetése zárja.

A dolgozat második része történeti rész, amely jelentős mértékben a brit-francia kapcsolatok történelmi háttérét mutatja be, illetve érintőlegesen kitér az őslakos nemzetek és a telepes nemzetek egymáshoz való viszonyára. A fókusz indoka alapvetően az, hogy történelmileg teljesen eltérő hatalmi pozícióban voltak a britek, a franciák és az őslakos nemzetek, utóbbiak csak kb. az 1970-es évektől kerültek olyan helyzetbe, amely kihatással lehetett az állami működésre. Ezt megelőzően hatalmas asszimilációs nyomás alatt álltak, a társadalom peremére kiszorulva, annak nem egyenrangú részeként léteztek. Ennek megfelelően a dolgozat történeti része a brit-francia viszony történelmi változásaira, annak indokaira, illetve a két nemzet közötti kulturális eltérésekre összpontosít, egyenesen haladva a kanadai nemzeti kultúra 20. századi mesterséges megkonstruálásáig, majd a multikulturalizmus, mint a kanadai identitás szintén konstruált alapjának kidolgozásáig. Ez utóbbihoz kapcsolódóan tér ki külön fejezetben a dolgozat a bevándorlók szerepére is és csak ezt követően kerül sor az őslakos nemzetek helyzetének elemzésére, mely jelenleg is egyike a Kanada előtt álló legnagyobb kihívásoknak.

A történelem, a társadalom és a kultúra összefüggésein alapulnak a dolgozat alapvető tézisei is. Meglátásom szerint a multikulturalizmust mint állami politikát kőbe vésett felfogások és eszközök rendszere helyett egy folyamatosan hullámzó skálaként érdemes felfogni. Hullámzó egyrészt azért, mert a kultúra maga is folyamatosan változik, másrészt pedig abból kifolyólag, hogy a történelmi események, azok társadalomra gyakorolt hatása szükségszerűen kihat a multikulturalizmusra, annak megítélésére és a tartalmát kitöltő eszközrendszerre. További tézise a dolgozatnak, hogy Kymlicka álláspontjával szemben, mely szerint kizárólag a szerencsén múltott a kanadai multikulturalizmus sikeressége –

ugyanis olyan helyen és időben született meg, ahol és amikor minden feltétel adott volt –, álláspontom szerint a történelmi háttér e kérdést is determinálja.

A dolgozat harmadik része magának a multikulturális politikának a megszületéséről, eszközeiről és értelmezéséről szól. A multikulturalizmus átfogja, vagy legalábbis alapvető működéséhez át kell, hogy fogja az élet minden területét: az iskolai, munkahelyi és családi kapcsolatokat, az életvitelt, a szűkebb és tágabb (lakó)környezetet, a lehetőségekhez, illetve erőforrásokhoz egyenlő eséllyel való hozzáférést. A dolgozat egyrészt a kiváltó okokra, a társadalmi diverzitás kialakulására, illetve az angol-francia viszony 20. századi változásaira, másrészt a nyelvi kérdésekre, az oktatás szerepére, illetve mindezek alapján a multikulturális programok típusaira, illetve a multikulturalizmus alkotmányos elismerésének jelentőségére fókuszál ebben a részben, mint olyan elemekre, melyek mind hozzájárultak a kanadai mozaik és annak igazgatási módozata, a multikulturalizmus létrejöttéhez.

Itt jelenik meg a dolgozatban egy újabb tézis: mivel minden kultúrában vannak azonos elemek, a multikulturalizmus alkalmazhatósága attól függ, mekkora ez a közös rész. Ha kevés az eltérés, ami jellemző lehet a honos nemzetiségek és a többségi kultúra vonatkozásában, nagy valószínűség szerint nem lesz szükség a multikulturalizmus nemzetiségekre való kiterjesztésére. A multikulturalizmus bevezetése ugyanis olyan társadalomszervezési politika, melynek lényege az alkalmazkodás (*accommodation*): a többségi társadalom enged jogaiból és hatalmi pozíciójából a kisebbségben lévő kultúráknak a társadalomban való jobb elhelyezése, helyzetük javítása érdekében. Azonban ha a többség hajlamos az alkalmazkodásra, akkor mire megjelenik a multikulturalizmus a politikai gondolkodásban, illetve megvalósítandó policyként, addigra a nemzetiségek már eleve széleskörű jogosultságokat harcoltak ki maguknak, így álláspontom szerint számukra a multikulturalizmus csak kis mértékben jelenthet előrelépést. A skála másik végletéhez tartoznak azok a kultúrák, ahol a többségi, domináns kultúrával a kisebbségben lévő kultúrák kisebb átfedést mutatnak, itt ugyanis olyan nagyfokú alkalmazkodásra lehet szükség, amely a többségi kultúra alapértékeivel, mint alapvető korláttal nem fér össze. Számos olyan kulturális szokás létezik ugyanis a világon, amit a nyugati kultúrkörben elfogadhatatlannak nyilvánítanak, vagy annak kell nyilvánítani.

Mindebből kiindulva a dolgozat következő része a bevándorlóknak és menekülteknek a kanadai társadalmi diverzitás kialakulásában játszott szerepét, illetve a hozzájuk való alkalmazkodás szintjeit vizsgálja. Álláspontom szerint ugyanis a bevándorlók kultúrája helyezkedhet el (bár nem feltétlenül) az említett skála középső részén, vagyis ahol kölcsönös együttműködésben, az alkalmazkodás révén megteremthető a közösségek közti

szolidaritás és az állam, illetve társadalom iránti lojalitás, mint a multikulturalizmus működésének lényege. A multikulturalizmus három alanyi köréből legnagyobb mértékben jellemzően a bevándorlók változtatják meg egy társadalom kulturális szövetét. Ellentétben a másik két csoporttal, az ő vonatkozásukban kevésbé dominálnak az állammal való történelmi kapcsolatok, évszázados sérelmek, viszont szélesebb körű az állami szuverenitásból adódó diszkrecionalitás lehetősége, vagyis az állam sokkal inkább alakítója lehet a folyamatoknak. Mégis azt látjuk, hogy sokszor inkább tehetetlen tárgya annak – amikor intézkedéseinek nem szándékolt hatásával szembesül, vagy az elégtelen intézkedéseiből fakadóan nem tudja kontroll alatt tartani a folyamatokat, esetleg a munkaerőhiány miatti kényszerből fogadja el a társadalom diverzitásának növekedését és csak követi a változásokat. A dolgozat ebben a részben ezért áttekinti, hogy a kanadai állam hogyan viszonyult a bevándorlókhoz, menekültekhez, e viszonyulást milyen tényezők befolyásolták, illetve milyen eszközökkel élt az állam a kanadai társadalom bevándorláson keresztül való sokszínűvé válása vonatkozásában, egyáltalán mekkora a szerepe a sokszínűvé válásban. A dolgozat kitér egyszersmind arra is, hogy a diverzitás igazán széleskörűvé válásával, illetve elmélyülésével összefüggésben az állam hogyan próbálja a bevándorlók társadalmi integrációját előmozdítani.

A dolgozat ezt követően tér ki az őslakos nemzetekre és az állam viszonyára e közösségekhez, illetve hogy a kanadai multikulturalizmus, a történelmi előzmények, illetve a jelentős kulturális eltérések tükrében vajon alkalmazható-e rájuk. A dolgozatot a kritikai rész zárja, ezen belül is egyrészt a multikulturalizmusra adott francia reakcióval, a kulturálisan eltérő közösségek tagjait érő rasszizmussal, mint a kanadai társadalom árnyoldalával foglalkozik, illetve olyan eseteket említ meg, amely alapján a többség kétségbe vonta az alkalmazkodás szükségességét és úgy ítélte meg, hogy e szokások a társadalom ellenében hatnak, rámutatva a multikulturalizmust övező feszültségekre.

II. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása, a kutatás és az anyaggyűjtés módszere

A dolgozat módszertana részben a dogmatikai rész adta tapasztalatokon alapul, ebből fakadóan két alapvető tényezőn keresztül vizsgálja a kanadai típusú multikulturalizmust. Egyrészt nagy hangsúlyt fektet a történelemre, az ugyanis kiemelkedő jelentőséggel bír egy adott néphez tartozó kulturális minták kialakulásában. Kanadában eleve egyszerre több nemzet van jelen, akik ráadásul ugyanazokat a történelmi eseményeket is teljesen más szemszögből látták és ítélték meg, ez pedig determinálta az egymáshoz való viszonyukat, amely aztán elvezetett a multikulturalizmus mint állami politika bevezetéséhez.

A másik alapvető szempont, ami végigvonul a dolgozaton, a multikulturalizmus alanyi körének kérdése. Az ideológiai multikulturalizmus szerint ugyanis azt egyaránt lehet alkalmazni a nemzeti és etnikai kisebbségekre, a bevándorlók közösségeire, illetve az őslakos nemzetekre, népekre is, ezért a dolgozat e három alanyi kör történelmére, a kanadai nemzetben betöltött szerepükre, illetve a rájuk vonatkozó szabályozásokra, gyakorlatokra fókuszál, annak feltárása érdekében, hogy megvalósítását tekintve valóban egy ernyő alá lehet-e vonni e három alanyi kört, vagyis hogy a multikulturalizmus üzenete, eszközei és eredményei egyaránt előmozdítják-e mindhárom csoport helyzetét.

A dolgozat dogmatikai része kulturális antropológiai, szociológiai, politikai filozófiai, illetve közigazgatási elméleti műveken alapul. Mivel előbbieken alapvetően nem tartoznak a jogtudomány körébe, ezért itt az alapvetőnek elfogadott irodalmakat használtam fel, illetve szerzőket hivatkoztam, megállapításaikat használtam fel. Az alapvető kiindulópont, nevesül a közigazgatás és a kultúra kapcsolata, Tamás András közigazgatási jogi elméletének része, amely hallgatóként determinálta gondolkodásomat. A történelmi rész részben jogtörténelmi, részben történettudományi kutatások felhasználásával készült. Utóbbi vonatkozásában nagy hangsúlyt fektettem a fellelt forrásokban nevesített tények ellenőrzésére, Kanada felfedezése vonatkozásában ugyanis több, közelmúltbeli kutatás fedett fel korábban nem ismert tényeket. Másrészt a történelmi rész középpontjában lévő brit-francia konfliktus miatt figyelemmel kellett lenni a nézőpontok eltérésére is, ezért a sarkalatosabb kérdéseknél igyekeztem francia szerzőt is hivatkozni, ha nem is feltétlenül francia nyelven írott művét. A dolgozat többi része alapvetően a jogtudományi módszerekkel dolgozik, leíró-elemző, helyenként szociológiai elemek is áthatják, társadalmi kontextusba helyezve a jogszabályi változásokat. Zsinórmértékként alkalmaztam, hogy az alapvető szakirodalom

felhasználásán túl a kifejezetten kanadai vonatkozású részekhez elsődlegesen és minél nagyobb arányban kanadai szerzők munkáit használjam fel.

A nézőpontról: tökéletesen objektív nézőpont nem létezik, törekedni ugyanakkor lehet és kell is rá. Esetemben meghatározó tényező, hogy magam is éltem multikulturális, rendkívül színes összetételű környezetben és hatalmas élményként éltem meg. Figyelembe kellett ugyanakkor vennem azt a tényt, hogy válogatott környezetben voltam, a világra, eltérő kultúrákra és személyiségekre nyitott emberek között, vagyis a multikulturalitás rendkívül ideális közegét tapasztalhattam meg, amit nem szabad egy az egyben a társadalmi valóságra vetítenem. A témaválasztást ugyanakkor befolyásolta e tapasztalat, mint ahogyan a közigazgatási jog elmélete körébe tartozó tanulmányaim is. Másrészt a dolgozatot térben és időben is el kell helyezni: Magyarországon készült, 2019-ben, az itteni domináns, ezer éves gyökerekkel rendelkező kultúrában felnövő szerzőtől. Ebből fakadóan a dolgozatnak nem is az a célja, hogy kanadai viszonyok között helyeződjön el, sokkal inkább az itteni perspektívához kíván sarokpontokat nyújtani.

III. Új tudományos eredmények rövid összefoglalása

A dolgozat a multikulturalizmus két lényegi jellemzőjéből indult ki, mely szerint a kultúrák békés együttélését teszi lehetővé, ezáltal pedig megteremti az államhoz és a társadalomhoz fűződő lojalitást, ami így társadalmi békéhez – mint az állam legfontosabb céljához – vezet. Ellentétben ugyanakkor azzal a felfogással, amely a kultúrák egyenlőségéből fakadóan elveti azt, hogy lenne egy domináns kultúra, azt vallja, hogy mindez ellentmond a társadalmi-politikai realitásoknak. A kultúrák egyenlősége leginkább az egyenlő értéküket jelenti, de abból nem következik, hogy a politikai hatalmuk, érdekérvényesítő képességük is egyenlő lenne, vagy kellene, hogy legyen. A domináns kapcsolódik össze ugyanis a társadalommal és a társadalmi intézményekkel, ami a kisebbségi kultúrák vonatkozásában legfeljebb akkor adott, ha területi autonómiával rendelkeznek, de akkor sem egyenlő hatalmi potenciállal. A többségi kultúra kezében van emellett a politikai irányítás, még akkor is, ha úgy dönt, hogy alkalmazkodik és hatalma egy részéről lemond a kisebbségi csoportok javára. A történelmileg domináns kultúra, még ha csökkenti is erőfölényes helyzetét, annyira nem fogja, hogy a politikai döntések meghozatalában, vagyis a kormányzásban ne legyen hangsúlyos a jelenléte. Ezért végső soron a domináns kultúra döntésén múlik, hogy milyen szinten alkalmazkodik a kisebbségi kultúrák igényeihez. Ebből fakad az is, hogy az alkalmazkodási folyamatban sem nem várható el, hogy a társadalom feladja a domináns kultúrája legfontosabb kulturális jegyeinek irányadó jellegét.

A dolgozat egyik tézise a történelmi háttér determináló erejéhez kapcsolódott. A tézis annyiban mindenképpen beigazolódott, hogy a multikulturalizmus állami politikájának kidolgozásakor az eltérő kultúrák történelmi jelenléte, a társadalomban betöltött, azt előremozdító szerepük hangsúlyosan jelen volt. Hasonlóképpen hangsúlyos a történelmileg folyamatosan jelenlévő brit-francia konfliktus is, amely időközönként alkalmazkodási megoldások (pl. nyelvhasználat a bíróságok előtt, vagy a törvényhozásban, a szokásjog védelme, a katolikus vallás gyakorolhatóságának biztosítása, az, hogy katolikusok is betölthettek tisztségeket, katolikus oktatási intézmények működtetése, saját parlament és kormányzat) bevezetéséhez vezetett és ennek egyik eredményeként került sor a multikulturalizmus kidolgozására is. Másrészt viszont az őslakos közösségek jelenléte, a velük való történelmi kapcsolatok – melyek kezdetben az egyes nemzetek egyenlő pozícióján alapultak – nem játszottak szerepet a politika elfogadásakor. A tézis ellen hat továbbá a bevándorlókkal, eltérő kultúrákkal szembeni, a 20. század első felét jellemző elzárkózás, kirekesztés, a diszkriminatív, illetve rasszista gyakorlatok is. Ebből a szempontból a

multikulturalizmus nem organikus folyamat eredménye, hanem sokkal inkább jelentős paradigmaváltás, mely jelentős részben az 1960-as évek társadalmi mozgalmainak, az emberi jogok univerzalizmusa felfogása elterjedésének is köszönhető. Álláspontom szerint tehát részben az adott kulturális sokszínűség, a francia közösséghez való alkalmazkodás történelmi jelenléte, illetve az 1960-as évek társadalmi mozgalmainak hatása, kiegészülve a brit birodalmi identitás megszűnésével és egy új, kanadai identitás létrehozásának igényével mint együttes körülmények járultak hozzá a kanadai multikulturalizmus sikeres létrejöttéhez és társadalmi elfogadottságához.

A dolgozat a multikulturalizmusnak a társadalmi, történelmi és politikai folyamatokkal való összekapcsolódásából kiindulva arra az álláspontra helyezkedett, hogy azt egy hullámzó skálaként lehet felfogni. A dolgozat e tézis vonatkozásában nagyrészt megerősítő következtetésekre jutott. Az alanyi kört vizsgálva a francia közösség vonatkozásában ugyanis kiviláglott a multikulturalizmus egyik hiányossága: nem tesz különbséget a nemzetiségek, illetve a bevándorló közösségek igényei között.

Bár a multikulturalizmus mint elv kiterjedt a francia közösségre is, a francia kultúrát is egyenlő értékű kultúrának tekintette, de megvalósítását tekintve összességében nem nyújtott számukra kedvező opciókat. Québec tartományként eleve jelentősebb autonómiával bírt, saját parlamentje, kormánya volt, saját hatáskörökkel, biztosított volt a nyelvhasználat, a francia identitás szempontjából szintén alapvető jelentőségű katolikus vallás védelme, a francia nyelvű oktatás, a tartomány által meghatározott tartalmú tananyaggal, annak fenntartásában, illetve a mindennapi életet átható magánjogi viszonyokat is a francia szokásokon alapuló polgári törvénykönyv szabályozta. Vagyis mire bevezették a multikulturalizmust mint állami politikát, addigra eleve biztosítottak voltak a francia identitáshoz kapcsolódó azon elemek, jogosultságok, melyekkel összefüggésben konfliktusos helyzetek álltak fenn korábban a brit és a francia közösség között, míg értelemszerűen a nem konfliktusos kérdések vonatkozásában nem bírt relevanciával. Ezzel szemben a multikulturális politika nem ismerte fel a kisebbségi létehez kapcsolódó félelmeket, vagyis a kulturális beolvadást, a kulturális mozaikban való feloldódás, az anyanyelv elvesztésének veszélyét. A multikulturalizmus ehelyett a bevándorlók igényeihez való alkalmazkodás rendszerét teremtette meg. Mivel a bevándorló közösségek célja a befogadás – ellentétben a nemzetiségekkel, amelyeké az autonómia –, a multikulturalizmus a társadalmat érzékenyítette antidiszkriminációs, antirasszista programokkal, az ő közösségeik számára biztosította a társadalom egyenlő értékű részévé válás lehetőségét, az ő vonatkozásukban kívánta megteremtteni az inkluzív társadalmat. Összességében tehát a franciák vonatkozásában nem volt képes elérni az egyik

legfontosabb pozitív hatását, az államhoz és a társadalomhoz mint egészhez való lojalitás kialakítását, fenntartását, vagy éppen előmozdítását, és így nem is tudta igazán megakasztani a szecessziós törekvéseket és ekként a szuverenitás-igény és az autonómia-igény összeütközését sem.

Az őslakosok vonatkozásában egyértelmű következtetés levonása – azon túlmenően, hogy későn kerültek az állami figyelem középpontjába és érdekérvényesítő képességük is kisebb – nehéz. Egyrészt alapvető szükség lenne az őslakosokat is változatos csoportként felfogni, vagyis nem önmagában az őslakosokhoz való alkalmazkodásról beszélhetünk, hanem az egyes őslakos csoportokhoz, melyek nyelvükben és szokásaikban is jelentős eltérést mutatnak. Másrészt igényeik is változatosak: az eredeti környezetük, vagyis földjeik visszaadása például meglehetősen távol helyezkedik el a tipikus multikulturális megoldásoktól, melyek a kultúrák megismerését, a közös elemek hangsúlyozását, az eltérések elfogadását helyezik a középpontba. Másrészt eltérő a társadalom hozzáállása is: míg Kanada lakosságának kb. 30%-a bevándorló gyökerekkel bír és a kanadai identitás része a multikulturalizmus abban az értelemben, hogy a bevándorlókhoz való alkalmazkodást biztosítja, addig az őslakosokat továbbra is sújtja a történelmi gyökerekből táplálkozó diszkrimináció. Jelentősek továbbá a kulturális eltérések is. A dogmatikai multikulturalizmus már egy ideje foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy minden kulturális különbséget értéként kell-e felfogni, vagy meg kell-e húzni a határokat. Kérdés az is, hogy minden különbség áthidalható-e. Az őslakos kultúrákkal összefüggésben rendszeresen felhozzák példának azok patriarchális berendezkedését, a nőket érő sérelmeket, mint elfogadhatatlan kulturális szokásokat, de megemlíthetjük a premodern életmódot, a gondolkodási struktúra eltérését (melyre jó példa a történelemszemléletük), vagy éppen a közösségi alapú társadalmukat, szemben az individualista nyugati kultúrákkal. Az őslakos közösségek vonatkozásában jelenleg a nyelveik megóvása, a munkavállalási, oktatási, egészségügyi, lakhatási helyzetük javítása az elsődleges cél, ami rendkívül erőforrásigényes és komplikált feladat, melyet csak kiegészíthetnek a klasszikus multikulturális megoldások, például azzal, hogy ráirányítják a figyelmet a szokásaik értékeire, illetve lépésenként lebontják a diszkriminatív attitűdöket velük szemben.

Kanadában a skála középső részén ezért, ahogy a tézis is állította, a bevándorlók kultúrája helyezkedik el, vagyis ahol kölcsönös együttműködésben, az alkalmazkodás révén megteremthető a közösségek közti szolidaritás és az állam, illetve társadalom iránti lojalitás, mint a multikulturalizmus működésének lényege. Ezt támasztják alá a bevezetett multikulturális és integrációs programok, az oktatás (pl. a québeci ERC Program), a bírói

gyakorlat is. A Charta 27. cikke, vagyis a multikulturális örökség klauzulája, a multikulturalizmus kialakulására, a múltra és annak jelenbeli hatásaira fókuszál, alapjogok korlátozásának mércéjéül (illetve leginkább annak egyik hozzáadott értékeként) szolgál és alapvetően a bevándorló kultúrákhoz tartozó személyek, illetve közösségeik vonatkozásában merül fel. Megemlíthető továbbá az is, hogy a közvélemény is alapvetően a bevándorlókkal hozza összefüggésbe a multikulturalizmust.

A dolgozat tézisei közé tartozik az is, hogy a multikulturalizmus hullámzik az említett skálán. A kulturális eltérések kezelésének egyes módozatai is rámutattak, hogy az alkalmazkodás mértéke állami döntés függvénye, amely szorosan kapcsolódik a társadalom működéséhez. Ez modellezhető Kanada vonatkozásában is: az idegenrendészeti, menekültügyi szabályozással összefüggésben láthattuk, hogyan adjusztálja Kanada alkalmazkodásának mértékét a körülmények változása, vagy éppen a szabályozás és gyakorlat nem szándékolt hatásainak tükrében.

A dolgozat a bevándorlással összefüggésben rámutat arra, hogy ugyan nagyobb az állam mozgástere, mégis vannak bizonyos tehetetlenségi tényezők, melyek kényszerítő körülményeket képezhetnek és amelyek ekként behatárolják az állami cselekvést is, elhozva a társadalom diverzitását, akár az állami akarat ellenében, vagy az állami szándékot meghaladóan is. Ide sorolhatjuk a jogszerűtlen határátlépés vagy tartózkodás, a humanitárius kötelezettségek teljesítésének, illetve az olyan kényszerítő körülményeknek, mint például a munkaerőhiány hatását. A jogszerűtlen belépés és tartózkodás jelenségét teljesen megszüntetni nem lehet, és helyenként státuszlegalizálásban csúcsosodik ki, a menedék nyújtása kikerült az abszolút állami diszkrecionalitás közegeből és nemzetközi jogi kötelezettségként vállalták azt egyes államok, így az jogilag kötött döntéshozattá vált, a gazdasági struktúra megváltozása, vagy éppen a jelentősebb gazdasági fellendülés pedig szintén elvezethetett ahhoz, hogy az állam a nem létező munkaerőt bevándorlók letelepítésével pótolja. Ezen tényezőknek a diverzításhoz való hozzájárulása földrajzi területenként és időszakonként is eltérő, Kanada vonatkozásában például mindhárom kiemelkedő jelentőséggel bírt.

A dolgozat arra is rámutatott, hogy sok esetben az állami kontroll ellenében nőtt a diverzitás: ide sorolható például a szárazföldi határok ellenőrzésének hiánya miatt megnőtt bevándorlás, az idegenrendészeti szabályokkal visszaélő jogszerűtlen tartózkodás, vagy éppen az idegenrendészeti megoldások nem szándékolt hatása is, erre példaként hozható a hozzátartozók szponzorált bevándorlásának vártnál nagyobb mértéke. A humanitárius elem vonatkozásában, onnantól kezdődően, hogy annak fennállását elfogadta az állam, volt ad hoc,

majd formalizált eljárás útján történő befogadás, továbbá korlátozott mértékű, illetve tudatosan nyitott befogadás (pl. menekültek európai menekülttáborokból való áttelepítése) is. Mindezt kiegészítette az egyes elemek összekapcsolódása és azok egymást generáló hatása is: a bevándorló csoportok nemcsak a családegyesítést, illetve a szabad akaratlan alapuló bevándorlás megkönnyítését támogatták, hanem a menedékkérők minél szélesebb körű befogadását is. A diverzitást tovább erősítette az egyenlőség elvének elfogadása is.

Felismerhető továbbá a diverzitás terjedésének és mélyülésének mintája is, mindezt a dolgozat, szigorúan ezzel a kérdéssel összefüggésben, horizontális, illetve vertikális diverzitásnak nevezi. A dolgozat egyik megállapítása, hogy először horizontálisan nőtt a diverzitás azzal, hogy egyre több és több kulturálisan eltérő csoport jelent meg a bevándorlás által Kanadában, vagyis egyre több „mozaik” lett, amely mozaikok aztán erősödtek, mélyültek, ahogy az adott csoport létszáma és azon képessége, hogy megőrizze saját kultúráját egyre erősödött. Kanadában eredetileg az egyes brit csoportok, illetve a francia közösség volt erőteljesen jelen, a bevándorlás időben először előbbit erősítette tovább és csak utóbb, különösen a származási alapú bevándorlási politika megszűnésével, illetve a szabályozott és támogató menekültpolitika megjelenésével vált sokeleművé és vertikálisan is mélyé a kanadai mozaik. Ezzel párhuzamosan változott a társadalmi attitűd is: Kanadába eredetileg jellemzően Európából, illetve Amerikából érkeztek bevándorlók, őket követték a világ többi részéről, legutoljára az afrikai államokból érkezők. A felmerülő problémák elsődlegesen szociális, nem pedig integrációs jellegűek voltak, nehéz volt megoldani ugyanis a lakhatást, a szociális és egészségügyi ellátásukat, vagy éppen az oktatást, a bevándorlók viszont általánosan úgy ítélték meg, be tudtak illeszkedni, nem alakultak ki továbbá gettó jellegű környezetek. Utóbbiak a '90-es évektől kezdtek el elterjedni, ekkor nehezedett meg az integráció is, ahogyan a mozaik már annyira változatos lett, hogy előtérbe kerültek a többség által elfogadhatatlannak minősített gyakorlatok is. Utóbbi kérdésekre a dolgozat záró, a multikulturalizmus kritikájával foglalkozó része tér ki példálózva, arra fókuszálva, hogy a többség mely gyakorlatok ellen tiltakozott, kétségbe vonva az alkalmazkodás szükségességét, mivel úgy ítélték meg, hogy e szokások a társadalom ellenében hatnak.

A kanadai multikulturalizmus történelmét áttekintve tanulságos egyrészt a francia nemzetiség és a brit többség viszonyának alakulása, másrészt az állam szerepe a kanadai mozaik kiszélesedésével és elmélyülésével összefüggésben is, akár elrettentő tényezőként is. A megoldási módokat tekintve ugyanakkor észre kell venni az egyik bevett gyakorlatukat: ha valamely, a társadalomra erőteljesen kiható kérdés merül fel, hajlamosak bizottságot alakítani, melynek tagjai, de legalább a közreműködők között a kapcsolódó

tudományterületről is érkeznek tudósok, a bizottság tudományos kutatást is végez, de jellemző a közmeghallgatások rendkívül magas száma is, mely során az érintett közösség véleményét nagy hangsúllyal figyelembe is veszik.

A diverzitásból fakadó problémák megoldása ugyanis módszertani oldalról nézve részben antropológiai (illetve szociológiai, társadalompszichológiai, gazdasági, politikai stb.) kutatást, másrészt pedig a jog, az állami intézmények és az egyes közösségek hatékony közreműködését igényli, nem elégséges a politikai célok meghatározása és azok közigazgatás általi végrehajtása. Másrészt üdvös út lehet az érintett közösségek vezetői, szószólói bevonása is a döntéshozatalt előkészítő mechanizmusokba, hiszen így az adott közösség nem passzív résztvevője a folyamatoknak, hanem alakítója is. Minél hatékonyabb kíván lenni az állam, annál sokrétűbb folyamatokra, információkra alapozva kell, hogy megszülessen a döntése arról, hogy a kulturális-identitási (etnikai, vallási) eltéréseket hogyan kezelje. A társadalom és a kultúra hatalmas komplexitással rendelkező entitások, és ha e két entitás kapcsolatába akar belenyúlni az állam, azt csak nagyfokú gondosság mellett lehet végrehajtani.

A kanadai módszereket és tapasztalatokat ugyanakkor csak korlátozottan lehet átültetni más országok gyakorlatába. A történelmi háttér, a lakosság összetétele, a szokások, az alkalmazkodásra való hajlandóság, az identitás rögzültsége alapvető eltérést mutat Kanada és a legtöbb európai állam vonatkozásában, utóbbi vonatkozásában ki kell emelni, hogy a kanadai nemzeti identitás csak a 20. században alakult ki, míg az európai államok vonatkozásában az legalább ezeréves, szilárd alapokkal bír, így más lehet a megítélése az alkalmazkodás kérdésének is. Ettől függetlenül vannak olyan elemei a multikulturalizmusnak is, amelyek más keretek között is jól működhetnek, ilyen lehet a multikulturális oktatás, amelynek részét képezheti az őshonos kisebbségek kultúráinak bemutatása, illetve az antirasszista tananyag is.

IV. A témakörben készült publikációk jegyzéke

Canada (I) – The Supreme Court’s decision on secularity and religious education. In: Pablo, Meix Cereceda; Jan, De Groof (szerk.) Religious and ideological rights in education: Judicial perspectives from 32 legal systems. Oisterwijk, Hollandia: Wolf Legal Publishers, 2017 343-353.

Multani v. Commission Scolaire Marguerite-Bourgeoys, Supreme Court Of Canada, 2006. PÁZMÁNY LAW REVIEW 4, 2016 73-78.

A kanadai bevándorlási integrációs projekt: Canadian Immigration Integration Project. In: Gerencsér, Balázs Szabolcs (szerk.) Modellkísérletek a közigazgatás fejlesztésében: Az ún. „pilot projektek” határai elméletben és gyakorlatban. Budapest, Magyarország: Pázmány Press, 2013 49-78.

A multikulturalizmus fogalmáról. In: Gerencsér, Balázs; Takács, Péter (szerk.) Ratio legis, ratio iuris: liber amicorum: studia A. Tamás septuagenario dedicata: ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Magyarország: Szent István Társulat, 2011 22-29.

Asszimiláció – Integráció – Multikulturalizmus. GLOSSA IURIDICA JOGI SZAKMAI FOLYÓIRAT 2011, 1-5.

The Development and Meaning of the Concept of Multiculturalism. DÉL-KELET EURÓPA: ÚJ NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK/SOUTH-EAST EUROPE: INTERNATIONAL RELATIONS QUARTERLY 2010, 1-6.

Die Entstehung des Begriffs des Multikulturalismus und seine Definition. DÉL-KELET EURÓPA: ÚJ NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK/SOUTH-EAST EUROPE: INTERNATIONAL RELATIONS QUARTERLY 2010, 1-7.

A multikulturalizmus fogalmának kialakulása és jelentése. DÉL-KELET EURÓPA: ÚJ NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK/SOUTH-EAST EUROPE: INTERNATIONAL RELATIONS QUARTERLY 2010, 1-7.

Fogalmi differenciáltság és a multikulturalizmus kritikája. In: Smuk, Péter (szerk.): Az állam és a jog alapvető értékei: Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola konferenciája. Győr, Magyarország: Széchenyi István Egyetem, 2010 32-40.

WITH ONE FOOT IN PARADISE: Refugee policy and its connections with the international and European law. IUSTUM AEQUUM SALUTARE 2008, 195-196.

Fél lábbal a Paradicsomban. Menekültügyi igazgatás nemzetközi jogi és európai jogi kitekintéssel. IUSTUM AEQUUM SALUTARE 2008, 77-95.